

על החיים שאחרי החיים

בדרשתי זאת לפרשת 'שלח' בחרתי נושא שרבים יכנו מיסטי, ואחרים ייראו בו שריד של עולם העבר. ובכל זאת רוצה אני להקדיש הרהור נוסף לנושא הקברים והגופות. השבוע עליתי עם משפחתי, לקברה של חותנתי ז"ל, ביום השנה למותה. העלייה לקברי האבות רמוזה על פי החכמים בפרשתנו. הכתוב מתאר את מסע המרגלים היוצאים לתור את הארץ. היה זה מסע בן ארבעים ימים, בהם עברו המרגלים "מִמִּדְבַּר צֶן" בדרום, "עַד רְחֹב לְבָא חֲמַת", בצפון. אחד ממוקדי הדרך היה חברון, אלא שבפסוק המדבר על כך מצויה מוזרות דקדוקית (במדבר יג, כב): "וַיַּעֲלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַד חֶבְרוֹן"; לשון הרבים (וַיַּעֲלוּ) הופך ללשון יחיד (וַיָּבֹא). האמורא הגדול, רבא, בונה על מוזרות זאת נרטיב שלם (סוטה לד ע"ב). כלב בן יפונה, איש יהודה, היה עד לייאוש שתקף את רעיו המרגלים, את חוסר אמונתם באפשרות לרשת את הארץ. כפי שהעיר ר' דוד שלמה אייבשיץ ב'ערבי נחל', ניתן להניח שהספק כרסם אף בלב. לכן עזב כלב את הקבוצה ו'התגנב' למערת המכפלה, כדברי רבא: "שפירש כלב מעצת מרגלים והלך ונשתטח על קברי אבות. אמר להן 'אבותי! בקשו עלי רחמים שאנצל מעצת מרגלים'". התבוסתנות והייאוש של המרגלים גרמו לכך ש"הדור הָרָע הַזֶּה", לא יראה "אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה". ודבר ה' מנבא: "וְזִלְתִּי כָּלֵב בֶּן יִפְנֶה הוּא יִרְאֶנָּה וְלוֹ אֶתְּןָ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר דִּרְשָׁה וְלִבְנָיו" (דברים א, לה-לו). חברון הובטחה לכלב ולבניו, והיא נתנה להם על ידי יהושע (יד, יג): "וַיִּבְרַכְהוּ יְהוֹשֻׁעַ וַיִּתֵּן אֶת חֶבְרוֹן לְכָלֵב בֶּן יִפְנֶה לְנֶחֱלָה".

ההליכה אל הקברות היא אכן, מנהג עתיק יומין. על יד הקברים מתייחדים בני האדם עם זכר המתים, אך פעמים רבות הם שופכים שם את לבם יחד עם דמעותיהם. ובשעות ספק ומשבר הם פונים שם אל אביהם שבשמים, בתפילה לסעד ולעזרה. 'קבר ישראל' מבטא את הקשר הנצחי בין הדורות. הביטוי 'וַיֵּאָסֶף אֶל עַמּוּי' מתאר המשכיות זאת (בראשית לה, כט): "וַיִּגָּעוּ יִצְחָק וְיַעֲקֹב וַיָּמָת וַיֵּאָסֶף אֶל עַמּוּי... וַיִּקְבְּרוּ אוֹתוֹ עֲשׂוֹ וַיַּעֲקֹב בְּנָיו", וכך מבקש גם יעקב מבנו יוסף (בראשית מז, כט-ל): "וְעָשִׂיתָ עִמָּדִי חֶסֶד וָאֱמֶת אֵל נָא תִקְבְּרֵנִי בְּמִצְרָיִם. וְשִׁכַבְתִּי עִם אֲבֹתִי וַיִּשְׁאַתְּנִי מִמִּצְרָיִם וְקִבַּרְתִּנִּי בְּקִבְרֵתָם". יחס הכבוד אל הקבורה מתבטא ביחס לגופו של המת, אם בשלמותו ואם בשרידיו. ההקפדה על קבורת המת ועל שרידיו, מסמלת באופן פרדוכסלי את העובדה שהמוות איננו הסוף המוחלט. כדברי קהלת (יב, ז): "וַיֵּשֶׁב הָעֶפֶר עַל הָאָרֶץ כְּשֶׁהָיָה" – בקבורה חוזר הגוף אל האדמה ממנה נוצר: "וַיִּצָּר ה' אֶל-לֵהִים אֶת הָאָדָם עֹפֵר מִן הָאֲדָמָה", "וְהָרוּחַ תָּשׁוּב אֶל הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר נָתַנָּה", כנאמר בבראשית: "וַיִּפַּח בָּאָפִיו נֶשְׁמַת חַיִּים". גוף העפר הופקד באדמה, אך היהדות מאמינה בחיים שאחרי החיים: "וַיְחִי מֵתֵיךְ... הִקִּיצוּ וְרָנְנוּ שְׂכָנֵי עֶפֶר כִּי טַל אוֹרֶת טָלָף וְאָרֶץ רָפְאִים תִּפְּלִי" (ישעיהו כו, יט).

ממד אחר ביחס לקברי אבות למדנו מדבריו של ר' ישראל בעל שם טוב (הבעש"ט). הבעש"ט מתייחס גם הוא להליכתו של כלב בן יפונה לחברון אך הוא מלמד אותנו שקיימים קשרים אחרים עם המתים, מעבר לקרבה הפיזית הנוצרת בעלייה אל הקבר, וזאת כשאנו מזכירים את דבריהם ולומדים אותם. "כשלומדים... [את תורתו של] תנא וחכם מדברי הקדמונים... [אפשר] לומר כי זהו בחינת [כמו] השתטחות על קברי הצדיקים" (מאור עיניים, לקוטי מס' שבת). או אז מעניקים אנו חיות חדשה לאלו שלכאורה אינם ולדבריהם. כך פירש רב יהודה בשמו של רב (יבמות צו ע"ב) את הפסוק: "אָגוֹרָה בְּאֶקְלָךְ עוֹלָמִים" (תהלים סא, ה): "וכי אפשר לו לאדם לגור בשני עולמים [העולם הזה והעולם הבא]? אלא אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא 'ריבונו של עולם יהי רצון שיאמרו דבר שמועה [מה ששמעו] מפי בעולם הזה [אחרי מותו]". וכך הוא ימשיך להיות נוכח אתנו. יתירה מכך. רבי יוחנן בשמו של רבי שמעון בן יהוצדק לימד אותנו (סנהדרין צ ע"ב): "כל מי שנאמרה הלכה בשמו בעולם הזה שפתותיו דובבות בקבר [שליו] שנאמר 'דוֹבֵב שְׁפִתַי יִשְׁנִים' (שיר השירים ז, י)". כשאנו לומדים את תורתו של הנפטר ומקבלים ממנה השראה, מתרחשת ההתקרבות האינטימית ביותר, "אתדבקות רוחא ברוחא" בדברי הבעש"ט. רוח הלומד ורוח החכם מתקרבות ומתדבקות זו בזו, כאילו בנשיקה רוחנית.

עור ובִּשָּׁר תִּלְבִּישֵׁנִי

כאן חייב אני להביא את דבריו של ר' ישראל מאיר הכהן מרדין, הידוע יותר בכינויו ה'חפץ-חיים'. בהקדמה לספרו 'שמירת הלשון' מפנה אותנו ה'חפץ-חיים' אל פסוק באיוב "המגדיר" את הגוף (י, יא): "עור ובִּשָּׁר תִּלְבִּישֵׁנִי וּבְעֶצְמוֹתַי וְגִידִים תִּשְׁכְּכֵנִי". האני האמיתי של האדם מסתתר בתוך הגוף הגשמי, ב"קִתְנוֹת עוֹר" (בראשית ג, כא) ובשר. מחכמי הקבלה למדתי שבעולם הבא נלבש "כתנות אור" המקבילות ל"קִתְנוֹת עוֹר" הגשמיים שבחינו. החפץ-חיים מתאר איך נבנה "גוף" זה. המסורת היהודית הקלאסית ערכה הקבלה בין רמ"ח (248) מצוות 'עשה', לבין רמ"ח האיברים שבהם חילקו חז"ל את גוף האדם. הקבלה זאת מלמדת אותנו מסקנה מופלאה. ה"גוף" של החיים שאחרי החיים, ייבנה לא מהבשר שבקבר, אלא מהמצוות והמעשים טובים שאדם עשה במשך חייו בעולם הזה. עלינו לבנות אותו בחיינו, ולהיפך, להיזהר מהמעשים הרעים העלולים להפוך את "גופנו" העתידי חלילה, לבעל מום. מעתה, מקבל פסוק קלאסי שבויקרא' (יח, ה) משמעות חדשה: "וּשְׁמֵרְתָּם אֶת חֻקֹּתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֹתָם הָאֱדָם וְחֵי בָהֶם". דרך החוקות והמשפטים אנו "עושים" את עצמנו, את ה"גופות" בהן אנו חיים. ושמא מותר להוסיף: 'וְחֵי בָהֶם' ולא שימות בהם, בחיפוש אחרי חלקי הגופות, או בהחלפת גופות עבור רוצחים צמאי דם.

רבים מבני משפחתי לא זכו להיטמן באדמה. הם עלו בארובות העשן השמימה, ושם דורשים חסד לקרוביהם. הטרגדיות נמשכות. חיילים ואזרחים נפגעים, כש רק שרידים מועטים נשארים מהם ולפעמים אף לא זה. זאת לא מציאות חדשה בתולדותינו. חז"ל מספרים לנו (גיטין נז ע"ב) על ארבע מאות הנערים והנערות "שנשבו לקלון", דהיינו לשפחות ולעבדי מין, ונלקחו לרומי באנייה. בדרכם זו "הרגישו בעצמן למה הם מתבקשים. אמרו אם אנו טובעין בים אנו באין לחיי העולם הבא? דרש להן הגדול שבהן: 'אמר א-דני מִבְּשֶׁן אָשִׁיב מִמְּצָלוֹת יָם' (תהלים סח, כג)". וצעיר חכם זה שהיה ביניהם פירש את הפסוק בצורה מופלאה: "מִבְּשֶׁן אָשִׁיב - מבין שיני אריה, אָשִׁיב מִמְּצָלוֹת יָם - אלו שטובעין בים" המילה 'מִבְּשֶׁן' אינה מתייחסת לחבל ארץ גיאוגרפי, היא מעין ראשי תיבות; מִבְּשֶׁן: מבין-שיני האריות אליהם נזרקו בקרקסים הרומאיים. גופות הגיבורים נטרפו, נטבעו, נשרפו. קדושים אלה, וכמוהם, שלא זכו לקבר ישראל, 'אָשִׁיב' אלי, מזומנים הם לחיי עולם הבא.

פעמים רבות מדי אנו קוברים שרידים, שרידי אחינו שנרצחו על ידי בני עוולה, הגרועים מחיות טרף. אחינו ז"ל בנו את גופם הרוחני בקורבנם. הם דבוקים אתנו ברוחם. עליהם נכתב בשמים פסוק נוסף: "'אמר הקב"ה: מנגמ"ש שרוף אָשִׁיב, אָשִׁיב מִמְּצָלוֹת הכאב'.